

УДК 911.37(477.42:475)

Ольга Білобровець,

Київський національний лінгвістичний університет

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЖИТОМИРЩИНІ
НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧ. XX СТ.**

Після повстання 1863 р. польське населення Волинської губернії зазнало репресії і було позбавлене можливості брати участь у політичному житті краю легально. На Житомирщині у II пол. XIX ст. виникають нелегальні польські організації, метою яких було відродження державності Польщі шляхом виховання національної свідомості і підготовки до цього населення. Після буржуазно-демократичної революції 1905 р. з'явилася можливість легально розвивати всі форми суспільного життя. У Житомирі в цей період виникають польські організації, як правило католицького спрямування і добродійні за характером.

Насичене суспільно-політичне життя нації вказує на її силу і прагнення до розвитку. Поляки Правобережної України, зокрема Волині, де їх кількість була найбільшою, після визвольного повстання 1863 р. відчували на собі всю силу репресивної політики царської влади. Польська спільнота в нових умовах змушена була діяти таким чином, щоб зберегти національні сили для боротьби за відновлення державності Польщі. В цей період переважають нелегальні форми суспільно-політичного життя. Натомість, буржуазно-демократична революція 1905 р. дала можливість створення національних партій і рухів. Таким чином, утворилися польські громадські організації культурно-освітнього і благодійного характеру.

Окремі проблеми суспільно-політичного життя поляків Правобережної України розглядали у своїх працях у дореволюційній історіографії О. Левицький [1], В. Мещерський [2], в радянській – Г. Снитко [3], І. Мошинський [4], у сучасній українській – І. Лісевич [5], В. Трохимович [6], зарубіжній – Д. Бовуа [7], В. Слівовська [8], Я. Хмелевський [9], З. Лукавський [10]. Однак узагальнюючої праці, яка б характеризувала громадсько-політичне життя поляків Правобережжя, немає.

Вивчення історії польської національної меншини Правобережної України, зокрема Волині та Житомирщини, є актуальним з огляду на активну участь польських громадських організацій у сучасному суспільно-му житті. Метою статті є визначення особливостей становлення та діяльності польських громадських організацій на Житомирщині наприкінці XIX – поч. XX ст. Завданням даного дослідження є визначення форм і змісту громадсько-політичних рухів та організацій на Житомирщині, з'ясування їх значення та впливу на суспільство.

Наслідком повстання 1863 р. були репресії серед польських революціонерів і відмова від революційних методів боротьби за відродження влас-

© Білобровець О., 2004

ної державності. Польське повстання стало приводом до активного впровадження русифікаторської політики уряду в Південно-Західному краї і перетворення його на одну з російських провінцій без будь-яких національних особливостей. Було здійснено ряд заходів щодо послаблення польського землеволодіння і одночасно введено пільги для придбання землі російських поміщиків і службовців. Разом з тим обмежувався вплив католицької церкви, поляків звільняли з державної служби, заборонялася торгівля польськими книгами і викладання в школах польською мовою [11].

Політика поліцейських репресій і утисків знизила активність польської громади, зумовила відсутність легальних діяльних організацій і рухів. Результатом адаптації до нових умов було поширення в суспільстві ідей позитивізму і впровадження в життя гасел "органічної праці". Вони передбачали копітку працю щодо створення матеріальних благ, боротьбу за виживання польської нації, за піднесення польської культури, розвиток всіх галузей господарства. Ці ідеї підхопили, в першу чергу, поміщики, буржуазія, інтелігенція. Так сформувався консервативний напрямок польського суспільно-політичного руху [12].

У 70-х рр. XIX ст. на противагу консервативному виникає радикальний напрямок польського суспільного руху, представлений народницькою, соціалістичною та соціал-демократичною течіями. Прихильниками цього напрямку були поляки, вихідці із середньої і дрібної шляхти, які мали вплив на робітників.

Після повстання 1863 р. поляки були позбавлені можливості брати участь у політичному житті. Польські магнати володіли великою кількістю землі, що була засобом їхньої могутності, промислових підприємств і не мали впливу на політичне життя держави. Втілюючи в життя гасла "органічної праці", частина польських поміщиків Волині-Житомирщини в 70-80-х рр. XIX ст. докладають великих зусиль для розвитку власних господарств, створюючи високорентабельні сільськогосподарські підприємства, вкладаючи кошти в розвиток промисловості, в першу чергу цукрової.

Прикладом може бути діяльність графа Юзефа Потоцького. Магнат організував цукроварні в Корці Звягельського повіту і в Сатанові над Збручем, в Проскурівському повіті, в Шепетівці започаткував рафінування цукру. Дбав також про добробут і умови життя персоналу в своїх заводах (житло, пенсії), який був виключно польським. Зумів налагодити добрі стосунки з місцевим українським населенням і адміністрацією своїх маєтків.

У період 1890-1905 рр. Потоцький займався вирощуванням і доглядом коней у своїх маєтках. Це вплинуло також на збільшення поголів'я коней в усьому краї. У 1917-1918 рр. тут були створені частини польської кавалерії – 2 полки уланів – біля 600 добірних коней. Оригінальною ініціативою Ю. Потоцького було створення заповідника "Пиляви", де в природ-

них умовах розводили рідкісних тварин. Цей заповідник було знищено російською революцією [14].

Дбаючи про розвиток польської нації і культури, граф Ю. Потоцький організовує, підтримує і фінансує таємні польські школи. В донесенні в департамент поліції вказано: "Польські магнати, які проживають у Волинській губернії, граф Потоцький і князь Сангушко, прикриваючись прийомами у себе високопоставлених осіб, експлуатують ці зв'язки для пропаганди і підготовки молодого покоління до заповідної мрії – відродження Польщі. Два роки в їх маєтках існували таємні школи для дітей римо-католицького віросповідання. У Житомирі ці школи перебували під покровительством самого графа Потоцького, а в селах з виключною метою пропаганди відродження Польщі"[14].

Відсутність легальної можливості розвитку культурного життя спричинило появу польських таємних організацій і гуртків. У 1867 р. у Житомирі поліцією виявлено Товариство для поширення польських книг за дешевими цінами. Це була література в основному на історичну тематику, а також польська белетристика. Всі ці книги вилучалися [15].

Активним було польське учнівське і студентське середовище, в якому вирували сміливі ідеї, йшов пошук нових поглядів, боротьба напрямків і течій. Вихованці Житомирської гімназії, поляки І. Лиховський та М. Корчинський, ставши студентами Київського університету, очолювали "Корпорацію польських студентів" у Києві [9: 5]. Київський університет у той час притягував молодь з українських і білоруських теренів. У другій пол. 80-х рр. XIX ст. у ньому було 395 польських студентів із загальної кількості 2030 (19,4 %) [10: 125].

У Житомирі існувало 2 чоловічі та 2 жіночі гімназії. У першій чоловічій гімназії поляків було найбільше, біля 40 %. Поляки гімназій між собою приятелювали. З 1877 р. у Житомирі існувала "Учнівська корпорація самоосвіти". Її завданням була духовна підготовка польської молоді до боротьби за незалежність Польщі. Для цього необхідно зміцнювати національну свідомість, боротися з русифікацією. З цією метою в гуртках таємно вивчали польську літературу та історію, також надавали допомогу незаможним учням полякам.

Такі корпорації були утворені в усіх великих шкільних осередках. Але всі вони були підпорядковані Головному Управлінню у Варшаві, до якого входили студенти вузів і політичні діячі. Кожна корпорація мала своє правління. Голову обирали на таємному зібранні всіх членів, починаючи з VI класу. Корпорація поділялася на дві групи: старшу і молодшу. В кожній групі була певна кількість груп, залежна від кількості прийнятих в організацію членів. На чолі кожної групи стояв старший колега – "радник", який був одночасно і викладачем. З молодшої групи до старшої переходили тільки за пропозицією викладача і ухваленню Правлінням.

Навчання відбувалося без примусу. Засвоєння таких знань було престижним і бажаним. Наприкінці XIX ст. – поч. XX ст. на чолі Корпорації в Житомирі стояли С. Люблінський, В. Чароцький, Я. Корчинський [16].

Наприкінці XIX ст. в Житомирі існувала ще одна таємна організація "Польський національний уряд", яка складалась із вихованців Житомирської і Немирівської гімназій. У 1892 р. учень Немирівської гімназії С. Яницький, 14 років, разом із С. Підвишинським утворили серед своїх товаришів гурток з метою підготовки засобами військових вправ діячів для майбутнього політичного відновлення самостійності Польщі. Після переїзду в Житомирську гімназію С. Яницький і С. Підвишинський утворили подібний патріотичний гурток. Справа не рухалася, поки не втрутився Я. Яновський, який після канікул 1897 р. реорганізував гурток, склав статут нового товариства під назвою "Польський національний уряд", яке ставило за мету піднесення національної свідомості. У члени Товариства вступили Я. Яновський, С. Яницький, С. Підвишинський, І. Калицький, І. Войнарович, а також учні VI класу – І. Бур'янський і VII класу – І. Сладкий. На загальних зборах були вибрані Начальник товариства – С. Яницький, віце-начальник – С. Підвишинський, начальник громадянського відділення – Яновський, касир – Бур'янський, перший секретар – І. Сладкий.

У той же час члени Товариства стали користуватися псевдонімами: С. Підвишинський – Піоруна, С. Яницький – Роля, Я. Яновський – Ієремій, К. Ястржембський – і І. Сладкий – Щенсного і Еліти. Для надання товариству підпільного значення вирішено було тримати членів у таємниці. На загальне говорилося, що Житомирське відділення залежить від управління, яке існує в Литві або за кордоном. Члени товариства приймали присягу. На зборах, які проходили на квартирі С. Яновського і С. Підвишинського, було вирішено видати маніфест і почати видання журналу "Незалежність". На кошти товариства, що склалися із внесків його членів (по 25 копійок на місяць) був придбаний гектограф. Я. Яновський і С. Яницький виготовили печатку товариства. Потім почали друк маніфесту (150 екземплярів) і зробили його розсилку поштою настоятелям костелів у ті міста, де вони були, в редакції газет, а також деяким особам, адреси яких їм були відомі. Арешти призупинили діяльність товариства [17].

Після буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр. ситуація змінилася. 4 березня 1906 року уряд видав правила про товариства і союзи, які офіційно дозволяли реєстрацію і діяльність різних організацій за представлення ними статуту із дотриманням усіх вимог. У реєстрі товариств і союзів Волинської губернії в період з 1906 по 1911 р. нараховувалося 7 товариств польсько-католицького спрямування [18].

Сьомого грудня 1906 р. було затверджено Статут "Волинського товариства допомоги римо-католицькому духовенству", що було зареєстровано Волинським Губернським у справах про товариства і союзи Присутством у місті Житомирі. Ця організація ставила собі за мету матеріальну

допомогу старим, хворим, незабезпеченим ксьондзам. Допомога виражалась у тому, що було призначено: а) щорічну, пожиттєву ренту для престарілих і неспроможних до священицької праці; б) одноразову допомогу на лікування; в) виплати на нещасний випадок; г) допомогу настоятелям дуже бідних приходів. Дозволялося Товариству відкривати будинки для хворих і престарілих ксьондзів. Йому надавалося право набувати різними законними способами нерухоме і рухоме майно. Почесним Головою або Протектором Товариства був єпархіальний начальник. Членами-засновниками організації були Луцько-Житомирський єпископ Карл Францович Недзялковський, прелат Антоній Басєвський, ксьондзи Іван Загорський, Теофіл Сокальський, Валерій Громадський, Юзеф Мурашко. Засновки із свого середовища вибирали двома третинами голосів закритим балотуванням Голову Правління, Віце-голову, двох членів Правління і двох кандидатів.

Одинадцятого травня 1907 р. у Житомирі була зареєстрована ще одна організація – "Християнсько-католицьке товариство трудящих жінок "Дзвигня". Метою цього товариства було піднесення інтелектуального і морального рівня своїх членів, сприяння покращенню матеріальних умов їх життя і опіка співробітниць у межах міста Житомира, де знаходилося Правління. Для досягнення цієї мети організації надавалося право організовувати публічні бесіди і загальноосвітні курси, засновувати бібліотеки і читальні, сприяти професійній освіті співробітниць, розвивати серед них почуття солідарності, влаштовуючи загальні вечори і розваги, відкривати майстерні і кооперативні підприємства, кредитно-ощадні каси, каси взаємодопомоги, літні колонії.

Цьому Товариству надавалося право набувати нерухоме і рухоме майно, укладати різні договори і угоди, а також захищати свої інтереси на суді через уповноважених. Засновниками цього Товариства були жительки м. Житомира – дворянки Пелагея Верещак, Ядвіга Гуревич, Вероніка Литовська, Олександра Раковська, дочка полковника Ганна Матисевич-Мацієвич, міщанки – Антоніна Помикальська, Юзефа Вержинська.

При реєстрації цього Товариства Волинським губернським у справах про товариства і союзи Присутством не був взятий до уваги циркуляр генерал-губернатора від 21.12.1906 р. за № 15315 про необхідність передбачати у статутах національних товариств пункт про купівлю нерухомого майна в міських поселеннях за дозволом губернатора. Київський генерал-губернатор надіслав Волинському губернатору Штакельбергу зауваження відносно обов'язкової наявності цього пункту в статутах при реєстрації національних товариств [19].

Третього серпня 1907 р. у Житомирі було дозволено реєстрацію ще одного жіночого католицького "Товариства християнської католицької прислуги в ім'я Св. Зіти", яке мало завдання – влаштовувати безкоштовне

бюро для пошуку членам занять і влаштувати їм робочі місця, нагороду за довголітню службу на одному місці, сприяти в одержанні недоданої винагороди, опікуватися новоприбулими в Житомир, засновувати притулки для прислуги, що тимчасово залишилися без роботи. Це мало робитися з метою викликати взаємну довіру і християнську любов до ближніх, схилити прислугу до добросовісного виконання їх обов'язків. Засновницями цього Товариства були роботодавці – дворянки Ганна Андзелевич, Валерія Бохенська, Марія Таборовська і службовці – міщанки Фекла Омецинська, Розалія Янковська, Магдалина Коржик [20].

Вказані товариства не мали зауважень до статутів і не викликали підозри у влади. З появою правил від 04.03.1906 р. про товариства і союзи активізувалося громадське життя, виникли різноманітні організації, владі стало важко їх контролювати. Тому 09.09.1907 р. Міністерство внутрішніх справ видало циркуляр про зміни до закону від 04.03.1906 р. З ними були ознайомлені всі губернатори. У своїх зауваженнях Волинський губернатор вказував, що: "з виданням правил про товариства і союзи, найбільш широке прагнення до заснування товариств проявили існуючі нелегальні політичні організації, а також інородні елементи, які переслідували вузьконаціональні інтереси". Статуту, подані ними на затвердження, відповідали вимогам закону, але справжня мета їх діяльності приховувалася. Відмовити цим товариствам у реєстрації було досить складно. Щоб вийти із цього становища, Волинське Присутствіє змушене було застосовувати широке роз'яснення.

Показовою у цьому відношенні є справа про реєстрацію польського освітнього товариства "Освята", яке мало своїм завданням підняття інтелектуального і морального рівня польського населення. Засновниками Товариства були представники польської інтелігенції, які не значилися у списках підозрюваних у поліції. Статут Товариства з формальної точки зору відповідав вимогам закону, але члени Присутствія були переконані, що "Товариство переслідує не морально-виховну мету, а має вузьконаціональне прагнення, спрямоване на колонізацію краю". Тому Присутствіє змушене було пояснити, що "виключно розумовий розвиток польського населення не відповідає інтересам російської нації та державності".

Як висновок, Волинський губернатор у записці вказував на необхідність виключити із тимчасових правил про товариства обов'язок губернського Присутствія оголошувати про причини відмови на підставі наявних відомостей про засновників Товариства або приховані цілі товариства. Також пропонувалося збільшити термін для розгляду справ про реєстрацію до 3 місяців і вводити до складу Присутствія лише представників урядової влади. За діючою системою в Присутствіє входив місцевий міський голова і один із гласних місцевої Думи за її вибором. У Південно-Західному краї із

значним польським елементом на посаду міського голови і гласних часто вибирали осіб польського походження, а це викликало певні незручності при обговоренні справ про польські товариства і не давало можливості вільно висловлюватись [21].

Ці пропозиції були подібними до зауважень Київського і Подільського губернаторів і враховані Міністерством внутрішніх справ. З цього часу кількість відмов у реєстрації товариств збільшала. Зокрема, 05.03.1912 р. дворянка, вдова статського радника Казимира Домбровська, художниця Марія Альбіна Казановська, Евеліна Сумовська, Марія Сурин, Олена Лехно-Васютинська звернулися в Присутствіє у справах про товариства і союзи з заявою про бажання створити товариство "Житомирський польський гурток". У проекті Статуту вказувалося, що метою Товариства є "позапартійне об'єднання польських жінок у прагненні до підвищення свого інтелектуального і морального розвитку, а також можливість вкладення своєї праці в культурні, духовні й економічні досягнення польського населення в м. Житомирі і Волинській губернії". Але після розгляду справи Присутствіє визначило, що майбутнє товариство має за мету культурно-просвітницький розвиток виключно для польської народності, здійснення якої веде до національної ворожнечі і не відповідає основам російської державності. 03.07.1912 р. Присутствіє відмовило в реєстрації товариства [22].

Таким чином, польське суспільство Правобережної України, зокрема Житомирщини, після повстання 1863 р. зазнало урядових репресій та конфіскацій майна учасників повстання. У другій пол. XIX ст. поляки були позбавлені можливості брати активну участь у політичному і громадському житті краю в його легальних формах, розвивати власну мову та культуру. За таких обставин у польському суспільному русі сформувалися два напрямки – консервативний та радикальний. Консервативний напрямок був представлений польськими магнатами, шляхтою, буржуазією та інтелігенцією, які перейняли ідеями позитивізму та "органічної праці" і свої зусилля спрямовували не на революційну діяльність, а на здобуття високого становища в суспільстві, в розвитку господарства, культури, освіти, вихованні національної свідомості. Представниками радикального напрямку, вираженого народницькою, соціалістичною, соціал-демократичною течіями, були вихідці з дрібної польської шляхти, управлінці великих польських маєтків, інтелігенція.

На Житомирщині, де була зосереджена значна кількість поляків, переважали представники консервативного напрямку. Найбільш активними учасниками польського суспільно-політичного руху були магнати і шляхта, які у другій пол. XIX ст. розвивали власне господарство, застосовуючи капіталістичні методи ведення господарства, вважаючи це проявом польськості, і втіленням ідей "органічної праці". В умовах політичних пере-

слідувать після повстання 1863 р. виникає ряд нелегальних організацій здебільшого, серед молоді, які ставили своїм завданням відновлення державності Польщі.

Після революції 1905 року в Житомирі переважають легальні польські організації, засновані відомими у місті дворянами і католицьким духовенством, які користувалися значним впливом на польську спільноту. З часом у реєстрації польських товариств польській громаді починають відмовляти. А після 1907 р. демократичні завоювання буржуазної революції починають згортатися. Польське культурне просвітницьке життя знову переходить у підпілля.

Список використаних джерел та літератури

1. Левицкий О. Тревожные годы. – К., 1996. – 596 с.
2. Мещерский В. Очерки нынешней общественной жизни в России. Вып.2 На Юго-Западе России 1869 г. – С. Петербург. – 1870. – 450 с.
3. Снытко Г. Русское народничество и польское общественное движение 1865-1881 гг. – М.: Наука, 1969. – 476 с.
4. Мошинский И. На путях к Первому съезду РСДРП, 90-е гг. в Киевском подполье. – М., 1928. – 210 с.
5. Лісевич І. Духовно спрагли. – К., 1997. – 240 с.
6. Трохимович В. Київська група польських соціалістів наприкінці XIX ст.// Україна-Польща. – Київ, 1993. – 247 с.
7. Бовуа Д. Битва за землю. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. 1863-1914. – К., 1996. – 596 с.
8. W. Sliwowska, Udział polaków w rewolucyjnym ruchu narodnickim lat siedemdziesiątych XIX w. W Rosji, s. 225-252 Z dziejów współpracy rewolucyjnej polaków i rosyjan w 2 poł. XIX w., Wrocław 1956, s. 378.
9. J. Chmielewski, Pierwsze lata korporacji studentów polaków w Kijowie, Warszawa 1939, s. 31.
10. Z. Łukawski, Polacy w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym w latach 1883-1893, Krakow 1970, s. 236.
11. Щербак Н. О. Національна політика царизму у Правобережній Україні наприкінці XIX ст. – К., 1995. – 20 с.
12. W. Kwiatkowski, Walka o wolność i potęgę Polski (Z dziejów lat 1863-1930), Lwow 1932, t.1, s. 199.
13. Życiorysy zasłużonych Pamiętnik Kijowski, t. 2, Londyn 1959, s.104.
14. Центральний державний історичний архів України, ф. 276, оп. 1, спр. 295, арк.. 132.
15. Там само, ф. 294, оп. 1, спр. 38, арк.. 1-3.
16. J. Korczyński, Troche wspomnień z Żytomierza Pamiętnik Kijowski, t. 2, Londyn 1959, s. 233.
17. Центральний державний історичний архів України, ф. 274, п. 1, спр. 386, арк. 109-128.
18. Державний історичний архів Житомирської області, ф. 329, спр. 3, арк. 5-30.
19. Центральний державний історичний архів України, ф. 442. оп. 636, спр. 647, ч. II, арк.. 44-54.

20. Державний історичний архів Житомирської області, ф. 329, оп. 1, спр. 7, арк.. 1-26.
21. Центральний державний історичний архів України, ф. 442, оп. 636, спр. 647, ч. II, арк.. 61-63.
22. Державний історичний архів Житомирської області, ф. 329, оп. 1, спр. 98, арк.. 2-33.

O. Bilobrowiec. Działalność organizacji polskich na Żytomierszczyźnie w końcu XIX – na początku XX w.

Artykuł przedstawia lata powstaniowe 1863 roku, kiedy to ludność polską Wołyńskiej gubernii pozbawiono możliwości uczestniczenia w życiu politycznym kraju. Wskutek czego na Żytomierszczyźnie w drugiej połowie XX w. powstał szereg organizacji nielegalnych, które miały na celu odrodzenie Polski drogą podniesienia narodowego ducha Polaków. Po rewolucji 1905 roku, gdy zjawiała się możliwość legalnego rozwoju wszystkich form życia społecznego, w Żytomierzu powstały organizacje polskie, z reguły katolickie i dobroczynne.

O. Bilobrovets. The Activities of Polish Organizations in Zhytomyr Region at the End of the 19th – Beginning of the 20th century.

The Polish community of Volyn region after the outbreak in 1863 was deprived of the possibility to take part in the political life of the region. In the 2nd half of the 20th century some illegal organizations (such as "Students' Corporation of Self-Education", "Polish National Government", "Community of Polish Book-Spreaders") appeared on the territory of Zhytomyr region. Their aim was Poland's revival by means of raising of Polish national spirit. After the revolution in 1905 it was legally allowed to develop all spheres of social life, as a result, there appeared Polish organizations (mostly of Catholic nature) in Zhytomyr.